

„Hasonló tócsákban tocsogunk”

Beszélgetés az írott kultúra helyzetéről Szigeti Lászlóval, a pozsonyi Kalligram Kiadó tulajdonosával és igazgatójával, illetve Mészáros Sándor kritikussal, irodalomtörténésszel, a kiadó kortárs magyar irodalom részlegének főszerkesztőjével. A beszélgetést vezette: Módos Péter

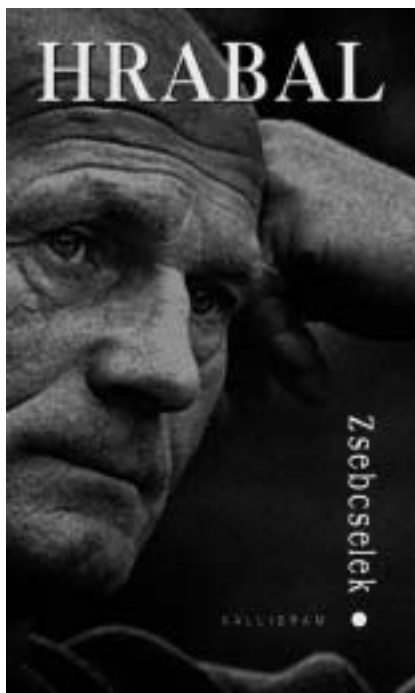
– *Milyen túlélési esélyei vannak napjainkban a kultúrának, az irodalomnak, a könyvnek? Kell-e még a könyv, és ha igen, milyen könyv kell a volt szocialista országok rendszerváltozás után átalakult berendezkedése és az államhoz való új viszonya közepette, az uniós csatlakozás után?*

Szigeti László: A kultúra túlél minden válságot, már csak annál a kettős, történeti és ontológiai oknál fogva is, hogy kultúra nélkül nem ember az ember. Ugyanakkor nem mindegy, hogy a magyar társadalomkritikai potenciál mikorra válik olyan erőssé, hogy radikálisan újraértelmezze a haszonelvűségről alkotott filozófiai felfogását. Mára ez veszélyesen elavult, és szinte minden írásbeliséggel kapcsolatos identitásformát lebénít. A haszonelvűség kezdetleges, vadkapitalista értelmezése nemcsak elsilányítja a magyar könyvkiadást, de ellehetetleníti a globális média és az informatikai tudás ésszerű alkalmazását is. Pedig enélkül sem a magyar irodalom, sem a magyar tudományos és művészeti gondolkodás eredményei nem válhatnak sem nemzeti, sem európai, sem globális közvagyonná. Most ott tartunk, hogy műszaki vonatkozásai és terjesztési helyszínei miatt még azt is könyvnek nevezzük, amiről Vladimír Holan annak idején, lételméleti vonatkozásokban bár, de azt írta, „egy könnyű csak, a szar...”. És itt most nem a tömeg- és a magaskultúra lényegtelen, mára már sok irányból és szempontból nem létezőnek kikiáltott versenyére utalok. Csupáncsak a nyilvánvaló igénytelenségre, a szemet szűrő bóvlira, és nagyon halkán teszem fel a kérdést: vajon abban az írásbeliségben, amelyben a szakmai alázat haldoklik, ki küzdhet még az élet igazáért? De ezt most hagyjuk, mert úgy tűnhet, egyol-

Fotók: Pálfi Anna

dalúan hazabeszélek. Inkább gyorsan arra utalnék elsődlegesen, hogy ideje lenne a nemzeti kulturális örökségnek mint emlékezetnek, mint társadalmi konszenzusnak, mint identitásaink hagyományrendszerének a megőrzése és folytonos újraértékelhetősége céljából elgondolkoznunk azon, hogy családjaink, közösségeink, iskoláink és intézményeink ne áldozatai, hanem nyertesek legyenek annak a feltartóztathatlan folyamatnak, amelynek informatikai forradalom a neve. Miért nem folyik már a magyar nemzeti tudatról, a magyar kultúráról, a kortárs magyar művészeti, tudományos, informatikai és mediális ön- és félreértelmezésekről az a szükségszerű, elmulasztathatlan – bizonyos területeken, megkockáztatom, a túlélést jelentő – társadalomkritikai diskurzus? Ebben feltárulkozhatnak identitásstartományaink tisztásai és aknamezői, s ezzel egy írásban a globalizáció és az informatikai forradalom megkövetelte kulturális szerepváltások kockázatai és esélyei. Ezzel kapcsolatban könyvkiadóként egy látszólag marginális dilemmát vetek fel csupán: vajon az állami mecenatúrának van-e határozott képe arról, hogy a jövőben hogyan alakulnak át, miként funkcionálnak majd a klasszikus családi, iskolai, egyetemi és egyéb közkönyvtárak? Vagy ez talán egy olyan kérdés, amelyről azt hihetnők, hogy erre nem Magyarország

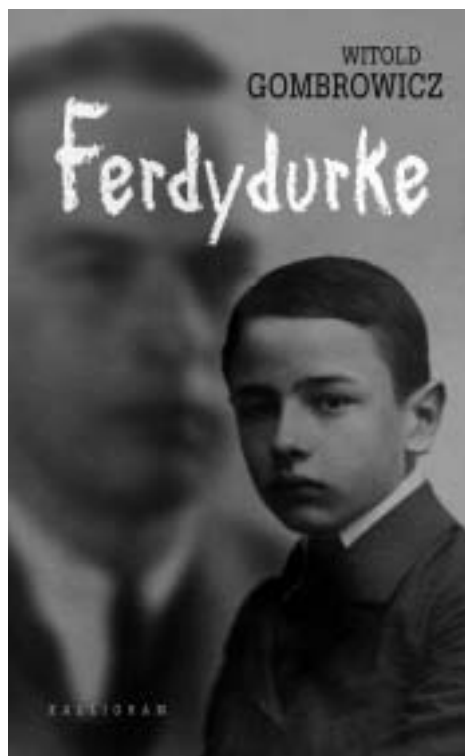

adja meg a választ? Ha ezt elhisszük, akkor irracionális minden olyan diskurzus, amely a magyar, illetve a kortárs kisnemzeti irodalmak múltbeli, jelenkori és jövőbeni társadalmi pozícióját, szerepét és értelmét latolgatja bárhol a világon. Hát szabadság van, kedves barátaim, és ha szabad alkotóként és szabad társadalomként képzelnek leszünk a nyelvek, narratívák, kultúrák világhálózatának utasaivá lenni, akkor nekünk annyi. Akkor mi, magyarok, továbbra is kultúrfőlényben érezzük majd magunkat, hegemonisztikus törekvéseinkkel neveltségessé tesszük magunkat, és továbbra is betegesen érzékenyek, hisztérikusan sérülékenyek leszünk, amiért nemzeti kulturális örökségünk a nagyvilág részéről nem kezeltetik kellő méltányossággal. Pedig ezen a ponton nem lenne szabad szem elől téveszteni, hogy az ilyenfajta önteltség a zsarnokság előszobája. A nemzeti önteltség, a nemzeti zsarnokoskodás. De ezt most hagynám...

Egy erős kulturális és tudományos összefogás talán tudna hatni a közép-európai kormányokra és parlamentekre, talán még az EU-ra is, amelyben most éppen egy szlovák politikus, Jan Figel a kulturális főbiztos. A hiány és a tehetetlenség ugyanis, amelyről eddig beszéltem, korántsem magyar sajátosság. A bezárkózó, alapjaiban, azaz habitusában és intézményeiben bizonytalan, erős szenvedésképekkel terhelt nemzetek sajátossága ez. Ilyen a lengyel, a szlovák, a cseh, de ilyen a magyar is. Nem véletlen, hogy Hrabal az egyik beszélgetésünkben a cseh nemzeti habitust ironizálóan komikusnak, a lengyelt abszurdizálóan groteszknek, a ma-

gyart drámaian tragikusnak minősítette. A szlovákról nem beszélt. De mert mind a négy nemzet habitusában mély gyökeret vert a melankólia és a hisztéria, pirulva bár, de mindannyian imádják az operettet és annak aktualizált válfaját, a musicalt, és azzal áztatják magukat, hogy ami aktuális, az egyben modern is. Miközben nyitottságról ábrándoznak, bezárkózók, amikor integritásról és biztonságról merengnek, a legtöbb nagyratörésük ellenséges érzéseken alapszik. Valójában lázas tétlenségben keresik helyüket a világban, s ezért nincs koherens válaszuk arra, hogy az új hordozók világában mi legyen kulturális örökségükkel, hogyan viszonyuljanak kortárs irodalmukhoz, művészetükhöz, amely eddig a leghitelesebb beszédmódjuk volt. Szép lassan elhiszik, hogy ez is csak üzlet, a piac része, s ha a piacnak nem kell, nem érdemli az életet. A kortárs nemzeti irodalom és a magas színvonalú világirodalom, magyarán a jó könyv ezért van rossz helyzetben. Ugyanakkor a nemzetközi, pontosabban európai porondon a magyar irodalom az elmúlt évtizedben sosem látott magaslatokra jutott. És nem a zsarnokság jussán, hanem a szabadság révén. És elsősorban a németek nyitottságának köszönhetően – amelynek okait itt ne feszegezzük –, illetve az európai kánonok hiányosságainak következményeként.

Mészáros Sándor: Az nem újdonság, hogy a könyv nagyon rossz helyzetben van. Az irodalmi lobbó rendkívül gyenge és kevésbé konstruktív. Magánmecenatúra

lényegileg nem léteznek, az állami támogatás tizenöt éve rossz modellben működik. Az írók, szerzők, kiadók és olvasók (könyvtárak) támogatása csak együtt képzelhető el. A könyvtár nagyon fontos, mert ez biztosítja az irodalomnak, a tudományosságnak azt a két-háromszáz évente megjelenő fontos könyvét, vagyis a magas kultúra lassú idejét, amely a kiválasztáshoz szükséges. A jelenlegi kereskedési rendszer viszont arra ösztönöz, hogy minél gyorsabban, minél hamarabb eladjunk.

Az arisztokratikus írói szemléleten is változtatni kell. Nagy különbség van generációk között. A fiatalok számára jóval természetesebb a mai helyzet reménytelensége. Sokkal aktívabbak, figyelembe veszik a piacképességet, mert tudják, hogy az irodalomból élnek. Ők már túl vannak azon a szemléleten, hogy egy ködös hajnalon íróként definiáltam magam, és onnantól fogva eltartanak. A kiadóval szemben is teljesen reálisak az elvárásaik. Ha lefordítjuk őket szlovákra, csehre, pontosan tudják, hogy ez egy gesztus. Arra várnak, hogy a média, ez a szent tehén felfedezi őket, de ha nem, akkor sem csodálkoznak ezen, tovább teszik a dolgukat: írnak, és a könyveik megjelennek.

A sznob provincializmusnak mindig jelenlévő eleme a magyar kultúrában, hogy Közép-Európát abszolút elfelejtették. Egy német, egy angol, egy amerikai film vagy könyv sokkal inkább divatos. Közép-Európa népei kölcsönösen lenéznek, pedig még csak nem is ismerik egymást. Szemléletváltást kéne kezdeményezni.

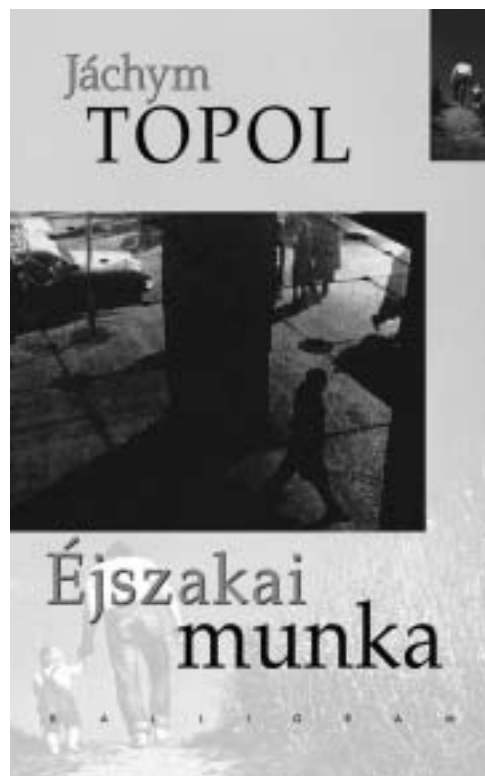
– *A mai magyar irodalom erősen részekre szakadt, s ezeket sem szakmai, sem politikai, sem egyéb szervezet nem fogja össze. Ezért aztán nem tudják érvényesíteni az érdekeiket.*

El tudjátok képzelni azt, hogy létrejöjjön egy közép-európai kulturális összefogás, amely azután olyan sztárokat tud fölépíteni, akik eladják a kultúrát? Lehet-e fegyverszünetet kötni a kultúrában, hogy együtt lépünk fel például a médiával szemben? Össze tudnánk-e hozni belátható időn belül egy politikailag neutrális szövetséget vagy legalább eszmecserét a különféle hazai, Magyarországon kívüli és közép-európai értelmiségiekkel, olyan személyiségekkel, akiknek van hitelük, s akik tanácsadó testületként tudnák segíteni technikák kidolgozását vagy a gyakorlati érdekérvényesítést a kultúra helyzetének javítása érdekében?

Sz. L.: Az információs társadalom folytonosan viszatérő vitapontja lesz az újságírók szakmai képzésének mikéntje. Ma zömmel félművelt emberek írnak, beszélgetnek, vezetnek műsorokat, akik nemcsak lexikális tudással nem rendelkeznek, de többnyire még azt sem tudják, kit faggatnak és miért. Aki újságíró vagy színész vagy bárki médiabohóc ilyenbe belemegy, az saját hiá-

nyát akarja pótolni, amit persze ezekben a ragacsokban lehetetlen. Az ő zabolátlan producereiktől függ, mennyire hülyül el Magyarország. A média embereinek, hogy érthetőbb legyek, az újságíróknak, a nem létező kulturális rovatok nem létező szerkesztőinek legalább addig a mértékig kellene neveltetésben eljutniuk, ahol a sok ismeret átváltható hasznosítható tudássá. Vagyis amit mond és kérdez, ahogy megnyilatkozik, azzal egyszerre informálni és változtatni is akar, és ezzel az akarással társadalmi hatással kíván lenni a nézőre, az olvasóra, vagyis az állampolgárra s rajta keresztül az államra. Ahol ez a minimum nincs meg, ott blaszfé-

mia van, közönségcsalogató üresjárat, operett-vágyak, öncsalás és hazugság, amelynek mennyiségét s mértékét törvényesen szabályozni kellene. Ez az óhajom akár szabadságellenesnek is tűnhet, de ez csak a látszat, hiszen senkitől sem vonnék meg szabadságjogokat, csupán csak a tudásközpontú társadalom szabadságrendjét tágítanám.

A kérdés arra is vonatkozott, összehozható-e olyan csapat, munkaprogram, projekt, amely láttatni tudná Közép-Európát. Tizenöt év tapasztalata alapján azt kell mondanom: igazából egyetlen közép-európai nemzetben sincs erre tömeges éhség. Sem arra, hogy megmutassák magukat egymásnak, sem arra, hogy közösen mutassák meg magukat a világnak. Egy magyar író önbizalmát, szereplésigényét sokkal inkább kielégíti Eco vagy Llosa társasága, mint egy lengyel vagy szlovák kolléga pódiumpartnersége. Ez érthető, miként az is, hogy a kettő nem zárja ki egymást. Mégse működik. Bagóznak egymásra. Pedig az 1989-es rendszerváltást követően sokáig hittem abban, hogy a kölcsönös nemzeti megbékélések érdekében kialakulhat a közép-európaiság tudata. Az ember lelki, szellemi világából, vagyis az irodalomból, művészetekből eredő érzékelések, gondolatok, arányok egymásra épülő és egymásból táplálkozó rendszere, amely majd hatni fog az érintett nemzeti társadalmakra, azok kulturális örökségének újraértékelésére, megújulására, s ennek következtében magára a kialakuló államrendre. De egyre gyengül ebbéli hitem, mivel az egymásra vonatkoztatások kérdéskörében Közép-Európa nemzetei, hiába lettek relatíve szabadok, az egymással beszélés, az egymásra rákérdezés, az egymást támadó, hibáztató tévhitek feloldása érdekében folytatandó diskurzus vonatkozásában továbbra is kölcsönös afáziában szenvednek. A Kalligram frontharcosa ennek a nem létező kulturális szövetségnek, és bármi történjék, nem adja fel... Talán tanácsadó testületekkel kellene kezdeni...

M. S.: Én nem tartom reménytelennek az ilyen szövetség létrehozását. Csak józan észre kéne térniük a különböző szervezeteknek, és elfeledni a végtelen magyar panaszkodás és tehetetlenség kultúráját. Tizenöt év alatt képtelenek voltak létrehozni egy irodalmi ügynökséget, pedig ha létezne ilyen, az új tehetségek nem kényszerülnének külföldön eladni munkájuk kiadási jogát. Éppúgy természetes volna a dialógus a különféle művészervezetek között, hogy legalább az egymásra figyelés fórumai kialakuljanak. Lényegében mindenki azonos hajóban evez, inkább úgy mondom: hasonló tócsákban tocsognak.

A médiával szemben világosan és egyértelműen kellene követelni a törvény betartását, amely előírja az er-

re fordítandó, jelentős műsoridőt. A Nagy Könyv mozgalmat átgondolatlan kezdeményezésnek tartom. Sokan szkeptikusan azt mondják, hogy legalább egyszer a könyvekről van szó. Ez cinikus álláspont.

A felvetett tanácsadó testület az ajánlattevésen kívül fontos volna azért is, hogy meginduljon a szakmai disputa. Mindemellett én bizonyos értelemben konferenciaellenes vagyok, csak akkor pártolom, ha konstruktív, és a dispután túl el tud jutni a közös elgondolásig vagy cselekvésig.

Sz. L.: Érdemes lenne összehozni egy ilyen találkozót, legalább megfogalmazódna valamiféle igény. Első körben azonban egy magyar–magyar találkozó lenne a célszerű, amelyen a határon inneni és a határon túli narratívák kinyilatkozásait vehetnék górcső alá. Meglehetősen könnyen rámutathatnánk, hogy a határon belüli kulturális örökség „örzöinek” miért nem akarózik a határon kívüliek morális világgépének, mai identitásainak mélyére hatolni. Csak azután, a második körben lenne érdemes és talán érdekes a közép-európai találkozó. Én már nem hiszek sem a jobboldali, sem a baloldali, sem a liberális közép-európai politikai elitekben. Az olyan általuk mitizált fogalmak mellett, mint a piacgazdaság és a GDP, marginális tétellé züllött állampolitikájukban a kultúra, az oktatás és a tudásalapú társadalom. Iszonyúan bosszant, hogy szabadságjogokra való hivatkozással képtelenek fellépni a tömegeket butító, a kíméletlen társadalmi diagnózisoktól irtózó kereskedelmi csatornák ellen, képtelenek a mélyreható tudás igénylésére ösztönözni ezek producereit és a tulajdonosokat. Szabad folyást engedtek a fosnak, hogy lássuk magunkat, íme, ezek vagyunk. Akiket csak az agresszivitás, a gyilkosság, az érzélgősség és a giccsember érdekel, minden normális és kevésbé reális vágyaival, ösztönlően tartott kurbilizásaival, na meg a nézettségi mutatók, a magas példányszámok, magyarán az övön aluliság – minden vonatkozásban – mint a biznisz legbiztosabb garanciája, nem pedig a közép-európai békés együttélés vágya, ezeknek a nemzeteknek múltja, jelene, jövőképe, helykeresése nem a „homlokodtól fölfelé”. Ennek ellenére azt mondom, érdemes ösztönözni ezt a fajta kulturális összefogást. Persze, nem tudom, hogy a Nyugaton már elismert magyar művészeket, tudósokat, médiaszakembereket be tudnánk-e csalogatni egy ilyen, az írott kultúra mai helyzetéről, kilátásairól megnyitott diskurzus labirintusába? ■